

КОРЕЛАЦИЯТА ПОЛ:ЕЗИК ПРИ ИЗБОРА НА СИНТАКТИЧНИ ФАКТИ В ПРАКТИКИТЕ НА ЧУЖДООЕЗИКОВОТО ОБУЧЕНИЕ

Елена Хаджиева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Статията представя изследване върху факторите, които влияят върху избора на определен тип синтактични конструкции, свързани с поведенческия профил *мъж/жена* и отговарящите на него езикови модели. За изследването са използвани наблюдения върху езиковата практика на чуждестранни студенти от Софийския университет, които усъвършенстват своята лингвистична и комуникативна компетентност по български език.

Keywords: gender, language models, syntax constructions, foreign language teaching

Бурдийо поддържа тезата, че ролята на езика е централна, защото езикът е репрезентация на представата за света. Тя може да бъде достатъчно ефективна, чисто символична с оглед на индивидуалното построяване на външния свят. Според хипотезата на Сапир и Уорф езикът влияе на мисленето/възприемането и обратно. Дебора Камерън твърди, че конструирането на всяко човешко същество като социален индивид става при научаването на езика, което включва и осъзнаването като мъж/жена.

С други думи лингвистичната и комуникативната компетентност функционират в социалното пространство и това определя, че лингвистичните практики са и социални практики, в които съществуват повече или по-малко норми и правила, каквито се откриват и по отношение на телесното поведение.

„Езикът кодира поведенческите възможности (обусловени от социализацията) в смислови възможности (семантични кодове), т.е. това, което узнава, че може да прави със себе си и другите, се преобразува в това, което може да осмисли и означава, и в крайна сметка да казва.“ (Воденичаров, 1999: 6).

Тук се присъединяваме към схващането на П. Воденичаров, който акцентира върху необходимостта от анализиране на социално-историческите особености на тълкуване на другия пол, характера на тяхното общуване, видяно като търсене на взаимност или себезатваряне. В резултат на това се дефинира

стереотипите, свързани с рода, и утвърденото като приемливо за съответния пол поведение, защото, както по отношение на тялото, така и по отношение на вербалното общуване съществуват такива модели. Така се открива и взаимовръзката език–тяло в конкретните си и явни, но незабелязвани в повечето случаи параметри.

Налага се изводът, че и езикът, и тялото са силно обвързани с определена култура и характерни възприятия в контекста на дадено място и време. Възможността за разглеждане от различни специфични аспекти и възникването на множество въпроси и проблеми, взаимодопълващи се и зависещи един от друг, води до заключението, че родът не може да бъде разглеждан отделно от категориите пол, език, възраст, образование и пр.

Наличните изследвания, които имат за цел лингвистични наблюдения, разглеждат единствено и само разликите между мъже и жени. Твърде малко е обръщано по-специално внимание на проявата на конкретни езикови маркери. Най-често се акцентира на чисто емоционалните конотации, които са различни при мъжкия и женския стил на говорене или писане (Хаджиева & Асенова, 2012).

Езикът не просто представлява постоянен инструмент за комуникация, той по принцип е и пространството, в което се съдържа нашата субективност, нашата идентичност. Затова езикът оформя историята, собствената ни история. Заниманията с тази проблематика довеждат до ред въпроси: Как мъжете и жените общуват помежду си, начините, по които едните и другите си служат с езика? На какво се дължат различните езикови употреби и от какво са продиктувани? Как корелацията пол:език се проявява при избора на граматически категории и конструкции при създаване на текст сред представители на различни националности?

Тези въпроси провокираха да се направят редица емпирични изследвания на база анкетно проучване, интервюта, свободни коментари, устни и писмени разкази.

Специално разказването на истории е широко използвана практика в обучението по чужд език и се явява един от актуалните методи за усъвършенстване на комуникативната компетентност на изучаващите (в случая) български език.

Устните автобиографични наративи, породени в процеса на общуване, са обект на изследване от различни научни дисциплини – психология, социология, културология, лингвистика, антропология и др. Освен като метод устната история може да се разглежда и като нов „жанр“ на социалнонаучно изследване, разчитащ на интердисциплинарност и диалогичност (Колева, 1999). Според Берто анализът се осъществява успоредно с изследването и се състои в „последователно изграждане на представа“ за обекта на изследване, „в способността да се организират в единна кохерентна представа елементите от информацията“ (Берто, 1993: 26).

Процесът на общуване представлява динамична „обмяна на идеологии“, които са неразривно свързани със социокултурната идентичност на говорещите (Гофман: Каталан, 1999: 11). „Дори самата конвенционалност на повечето речеви актове възплъщава идеологическите представи на субектите и техните социални взаимоотношения. Изборът на езикови средства при всеки вид комуникация следователно се обуславя от социални и културни значения – включително и от културно-биологичните като пол/род – като на свой ред също създава такива значения.“ (Каталан, 1999: 11).

Приема се, че в жизнеописателния разказ се сливат обективните характеристики на живота на разказващия и субективните значения, които е склонен да придава на собствения си опит.

Неслучайно сред продуктивните учебни дейности отнасяме т. нар. дейности за самостоятелна употреба, които включват диалозите, разказите, описанията, есетата, писмата. Разказите за собствения живот, където разказващият е и герой на разказа, се оказват подходяща форма за целите на настоящето изследване – **да се проследи взаимовръзката между корелацията пол:език и изборът на синтактични категории и конструкции при продуцирането на текст от носители на българския език, област слабо изследвана в практиките на чуждоезиковото обучение.**

Идентичността не се свързва с поведението, нито се открива в реакциите и оценките на другите, а в способността да се поддържа определен наратив, който непрекъснато интегрира ставащото и го подчинява на разказа на Аз-а. Ето защо се спряхме на биографичния разказ, който същевременно е и ключът към субективното измерение на житейската ситуация на индивида.

Както убедително показва Рикъор в монументалния си труд „Време и разказ“ (1984–1988), изглежда, няма друг начин да се опише преживяното време освен в разказ. А разказът се оказва възможен поради това, че човешкото действие е символно опосредствано, т.е. „винаги вече“ артикулирано в знаци, правила и норми.

Предварителната подготовка по проучването съдържа следните условия.

Първоначално работата с устната история предполага задължително да се установи статусът на отделните пластове на разказа – реален (фактологичен), имажинерен (реален, но не фактологичен, т.нар. заблуди), внесен (от колективната памет или история), съзнателно нереален (лъжлив), както и на мотивите за изкривяванията, неточностите, премълчаванията. (Гаврилова, 1998: 96; Колева, 1996).

Необходимо е да се покаже как индивидът организира езика си, как го използва, за да изрази своя собствен свят, своята истина. Светът на субекта е светът на речта, чрез която индивидът историзира себе си (Деянова, 1994).

От дистанцията на времето в наратива фигурират повече или по-малко субективни оценки, защото това са биографични разкази или разкази за самия

себе си. Но независимо от претенцията си за истинност, която го доближава до историческия разказ, житейският разказ е едновременно с това и конструкт на въображението, какъвто е литературният разказ. Ретроспективният разказ за живота има фрагментарен характер със собствен културноспецифичен дискурс.

На второ място съобразно целите на изследването следва да се определи подходящата форма на автобиографичната история – устен или писмен разказ.

Тъй като проучването се осъществява сред представители мъже/жени, които са неносители на българския език, писменият разказ се оказва предпочитаната форма за свободно и непринудено изложение. От една страна, отсъства контролът на интервюиращия (с прекъсвания и уточняващи въпроси) върху хода на разказа, а от друга страна, при писмения разказ респондентът има достатъчно време за избор на съответните изразни средства и граматически категории, като същевременно се редактират и допуснатите интерферентни, трансферни и друг тип грешки.

Трето, зададената тема да провокира респондентите към спонтанност и диалогичност – едни от важните критерии за очертаването на достоверни изводи и резултати от проучването.

Предложената тема е „**Дете на разведени родители**“. Темата се свързва с един от най-важните периоди – детството, период, натоварен с особена чувствителност и интимност, времето на изграждане на типа ценностна система, чийто носител е всеки индивид.

Според Колева и в двата случая (детство-приказка или трудно детство) детството се представя като един „друг свят“ – в друго време и друго място, своеобразна ретроспективна утопия. Главното в нея е, че е различна от настоящето.

Срв.: Hankiss 1981, където наративните стратегии се класифицират според отношението на образа на детството към този на настоящия Аз: при т. нар. династически стратегии детството и настоящата ситуация се определят като „добри“, без между тях да има някакво развитие; най-честата е антитетичната стратегия, при която на трудното детство се противопоставя успешното настояще, за да се подчертае постигнатото с упорит труд. Компенсаторната стратегия, обратно, противопоставя щастливото детство на обезкуражаващото настояще, за да подчертае, че последното е резултат само от външни обстоятелства, от случайности, без които всичко би било различно. И накрая, самоопрощаващата стратегия, при която детството и сегашната ситуация са също линейно свързани, както при династическата, но този път негативно. Тя, от своя страна, освобождава разказващия от отговорността за неуспехите в живота му/й.

Четвърто, съставът на интервюираните да кореспондира на успешното постигане на поставените цели.

Емпиричният материал включва архив от писмени разкази на чуждестранни студенти, докторанти и специализанти от хуманитарните специалности в Софийския университет, които усъвършенстват лингвистичната си и комуникативната си компетентност по български език. Анкетираните оформят две основни контролни групи, които условно определяме като:

– **славянска група**, или носители на славянски езици, като се има предвид руски, полски, чешки, словашки и сърбохърватски език. Тук се отнася и групата на етническите българи билингви от Украйна и Молдова;

– **балканска група**, или носители на турски, гръцки, румънски и албански език. Към тази група се присъединяват и етническите турци билингви.

Възрастта на чуждестранните студенти и специализанти, участници в изследването, е от 20 до 30 години, като 50% от тях са от мъжки пол и 50% – от женски пол.

С разрешение на авторите на писмените разкази се провежда разговор-дискусия с представителите на съответните групи. Резултатите от изследваните езикови маркери на спонтанните речевы съобщения по време на дискусията се оформят отделно и са предмет на следващо проучване.

Разглежданите два писмени разказа (останалите разкази от архива са предмет на по-обстойно и цялостно изследване) са типична илюстрация на моделите мъжко/женско говорене/писане, от една страна, и избора на съответните граматически категории, от друга страна. Авторите са представители на славянската група.

Първи писмен разказ

Без коледно дръвче

По-лесно ми е да го напиша. Темата за децата на разведени родители винаги е била особена, сякаш потъваши в един мълчалив свят, в който на пръв поглед всичко си е на мястото. Уж си имаши родители, в училище е нормално, приятелите ти даже са ти в повече, но... прибираши се къщи и нещо липсва. И понеже не разбираши какво, предпочитай да мълчиши. Майка ми казва, че една къща е огромна и празна без мъжко присъствие. Така е!

Баща ми пушеше лула. Цялата къща беше пропита с онази сладникава миризма на мед и капка старо уиски. Обичах този мирис, обичах и сутрешната суетня, когато двамата с майка ми трескаво се приготвяха за работа и кафето оставаше недопито. А после, след раздялата, вече всичко беше подредено – без пушеци от лула, без разхвърляни чаши, без разговори, смях, дори и гости.

Имаше ред и в неделните разходки – излизаме в еди-колко си часа, отиваме на еди-кое си място, после се прибираме, обяд, уроци, вечерен филм. На разходката хващах майка под ръка и, може би, се опитвахме да ни е весело. Не ставаше. Защото ми липсваше една друга ръка – огромна, топла и мека.

Сгушвах се в нея и се чувствах най-силното момиче на света. Чувствах се дете и не бързах да порасна. Нямаше и нужда, нали?

Най-обичах разходките с татко преди Коледа. Избирахме елхата, разглеждахме витрините на любимите ми магазини, получавах всичко, което ми харесваше, а накрая татко ме изпращаше до вкъщи. После отиваше при новото си семейство. Криво-ляво подреждах елхата (никога не можах да я подреда, както той го правеше), слагах под нея подаръците и отново – мълчаливата присъда. В такива моменти не се и опитвах да изглеждам весела. Защо ли?

Една сутрин преди Коледа пак зачаках традиционната разходка. Татко се обади, че има неотложна работа, а и вече съм голяма (на 12) и сама да се справя с елхата. Естествено, не пожелах да се справя. Беше Коледа без коледно дръвче и без илюзии. Тогава разбрах, че мълчаливото дете вече е пораснало. Дали и той така мислеше, кажи?

Извинявай, сигурно ти досадих. Рядко разказвам за тези неща. Не че са необичайни, но никой не обича слабостите си. Права ли съм?

Когато става въпрос за *genderlect*, самостоятелното езиково послание е важно, защото *genderlect* се определя от различията в мъжката и женската комуникация. Самостоятелното оповестяване, което е съпроводено и с определено лично разкриване пред интервюиращия, се съдържа в презентирането на мъжкото/женското говорене. Женската изповед е по-емоционална и по тази причина лексиката в представения разказ е силно експресивна и показва търсенето на конкретната дума, която би предала най-адекватно състоянието, чувството, усещането. Неслучайно практиката е доказала, че жените са по-склонни да споделят чувствата си.

Като контрапункт се разглежда вторият разказ, който контрастира с подчертано мъжки тенденции за редуцирано разкриване или споделяне на събитието, като силно експресивната лексика от първия разказ се заменя с по-съдържано изложение, съдържащо съвет или по-скоро се предлага разумно решение, параметри, типични за мъжкия модел на говорене/писане.

Втори писмен разказ

Хленчът не е за мъже

Нашиите се разведоха, когато бях съвсем малък. По принцип баща си не помня добре от този период. Той отиде при приятелката си и после се ожениха. Даже имам някакъв полубрат, който искал да се видим, но аз нямам желание.

Не ни беше лесно на двамата с мама. Тя се скъсваше от работа, а аз се стараех в училище – поне от мене да получаваше някаква радост... Като дете на разведени родители, при това момче, много родители на мои съуче-

ници не приветстваха приятелството ни, сигурно от страх децата им да не се научат на лоши неща от мене. Защото картината в едно семейство е друга, когато я няма твърдата мъжка ръка и контролът е явно слаб. Това не ми пречеше особено. Знам, че най-добрите ми приятели са именно от този период.

Спомням си за едно семейство-еталон – еталон във всяко отношение. Бащата – известен журналист, майката – служител в не знам си кое министерство, синът – отличник. С подобрани приятели. И какво стана? Бащата пръв напусна подреденото островче, после синът с подобраните приятели не завърши и училище. Остана майката, сама, без да има кого и какво да направлява.

Така че няма такова понятие „успешен модел“. Каквото и да се случи, трябва да продължиш. Да не хленчиш и да си мъжко момче! Съгласна си с мене, нали?

Общото между разказите на момичетата и момчетата по зададената тема е, че периодът на детството без баща/майка е труден, защото е белязан от липсата на единия родител, т.е. налице е нарушен културен модел, чиито рефлексии обаче очертават различни езикови употреби в съответните разкази. Като пример може да се посочат употреби на изречения с определена синтактична структура като изказвания с друг вид комуникация, а именно реторичните въпроси, вметнатите думи (въпросите повторения и обръщенията функционират повече в текстовете устен разказ) и др.

Реторични въпроси

Наблюденията сочат, че реторичните конструкции като изразител най-общо на несигурност, на желание за потвърждение на дадена теза, оглеждане за съгласие/несъгласие в различен тип текст (диалог, устен разказ или писмен разказ) са типични за женското поведение, което неминуемо се възпроизвежда в съответстващия езиков модел и същевременно е предпоставка за високата фреквентност на употреба на тези конструкции – *Нямаше и нужда, нали?; Защо ли?; Дали и той така мислеше, кажи?; Права ли съм?*

От анализа на разглеждания материал става ясно също така, че и представителите (м) от областта на хуманитаристиката като цяло предпочитат използването на този тип фрази (*Съгласна си с мене, нали?*), но определено с по-ниска фреквентност на употреба в сравнение с тази, характерна за женското говорене.

Вметнати думи

Всеизвестен е стереотипът, че женското изложение е многословно, емоционалноатоварено и често неясно и колебливо, докато за мъжкия разказ е характерен по-сдържаният изказ, при който на първо място се дефинират логическите

връзки. Въпреки това по отношение на използването на вметнатите думи и конструкции, които са един от основните маркери на отношението на говорещия/пишещия към това, което съобщава/пише, не може да се определи в кой разказ честотната им употреба е по-голяма – в мъжкия или в женския разказ, напр. *На разходката хвацах мама под ръка и, **може би**, се опитвахме да ни е весело; Естествено, не пожелах да се справя; **Знам**, че най-добрите ми приятели са именно от този период; **Така че** няма такова понятие „успешен модел“.*

Словоред

Като отражение на логически критерии на мисленето словоредът представя една от най-устойчивите страни на езиковата действителност. Многобройните изследвания върху анкети, правени сред носители на българския език, са доказателство, че е възможно да бъде предпочетен един или друг словореден вариант според съответната комуникативна ситуация. При изучаващите български език този процес е съвсем усложнен. Недоброто познаване на чуждата езикова система, от една страна, и намесата на родноезиковия навик, от друга страна, са причина за трудностите при овладяването на словоредните особености в българския език, което представлява интерферентно явление със значителна устойчивост и последователност (Хаджиева, 2004).

При емоционалното общуване е типичен субективният словоред. По този начин говорещият/пишещият отбелязва и акцентира върху значимото, важно-то според неговата преценка. В комуникативната ситуация говорещият моделира изказването си според степента на значимост. На първо място се поставя същественото, за да се обърне внимание именно върху тази част от изказа, която е свързана с комуникативната цел на адресанта. Независимо че в устния разказ спонтанното изложение е по-категорично, и в писмения разказ доминира обратният словоред, напр. *По принцип баща си не помня добре от този период; Не ни беше лесно на двамата с мама.*

Едносъставни изречения

Наблюденията сочат, че при емоционалното автобиографично изложение или съкровена изповед предпочитаният вид изречения в такъв тип текст са едносъставните изречения, чрез които се изразяват позиции, оценки, акцентира се върху качества и състояния, без да се стига до изчерпателност и излишна многословност. Това се обяснява и с факта, че тези текстове са по-скоро аргументативни, отколкото описателни по своя характер.

Едносъставни безподложни изречения

– определенолични изречения – *Сгуихах се в нея и се чувствах най-силно-то момиче на света; Чувствах се дете и не бързах да порасна; ... излизаме в еди-колко си часа, отиваме на еди-кое си място, после се прибираме...;*

– обобщенолични изречения – *И понеже не разбираш какво, предпочитай да мълчиш; ... но... прибираш се вкъщи и нещо липсва;*

– безлични изречения – *По-лесно ми е да го напиша; ...не ми пречеше...*

Изречения като *Не ни беше лесно* представляват специфичен случай на безлични безподложни изречения, в които на семантично равнище има субект, но той е изразен с дателно или (по-рядко) винително местоимение, което на синтактично равнище е допълнение. Такива са: *Ясно ми е; Страх ме е* и под (Влахова, 2009: 181).

Едносъставни безглаголни изречения

Наличието на дадена същина предполага предикативен признак съществуване, наличност (Влахова, 2009: 181). Тези изречения са също с висока честотна употреба, като маркер на синтезираното изложение на и спонтанната реч в автобиографичните разкази, напр. *Бащата – известен журналист, майката – служител в не знам си кое министерство, синът – отличник.*

Прагматични частици

Мястото на прагматичните частици в структурата на изречението зависи от комуникативно-релевантни фактори на речевата ситуация. Във функцията си на прагматични маркери различните типове лексеми осъществяват свързаност между реплики в диалога и могат да стоят в началото на изказването, но могат да бъдат и в края, както и да образуват самостоятелни реплики (Тишева, 2002).

Прагматичните илокутивни частици *ли, дали, нали, нима, мигар* и др. имат висока фреквентност на употреба в писмените разкази. Освен че маркират изказването като въпросително, те носят информация за очакванията на говорещия какъв отговор ще даде слушащият или какъв отговор би предпочел говорещият да получи (Влахова, 2009: 150).

Други частици, функциониращи в устните и писмените текстове, са **фокусиращите частици**: *само, даже, дори, именно* и др., а частици като *съвсем, хич, поне, едва, нито, ни* се определят като **частици за интензификация и квантификация**, напр. *Даже* *има*м *някакъв* *полубрат*, *който* *иска*л *да* *се* *видим*, *но* *аз* *ням*ам *желание*; *Тя* *се* *скъс*ваше *от* *работа*, *а* *аз* *се* *стара*ех *в* *училище* – *поне* *от* *мене* *да* *получа*ваше *някаква* *радост*...

В заключение можем да обобщим, че взаимовръзката между корелацията пол:език и избора на синтактични категории и конструкции с оглед на практиките на чуждоезиковото обучение се съдържа в следното:

– представителите на женския пол включват в по-голяма степен разнородни езикови употреби, които обозначават отношението си към събитието, посланието и оценката. Женската реч (устна или писмена) е по-емоционална и

спонтанна в сравнение с тази на мъжете – високата фреквентност на употреба на синтактичните факти като реторични въпроси, вметнати думи, прагматични частици и др. доказва това;

– по зададената тема „Дете на разведени родители“ по-категорични и емоционални оценки по отношение на „трудното детство“ срещаме в разказите на славянските момичета, макар че нарушеният културен модел в славянското семейство – отсъствието на един от родителите – се възприема нормално, защото е често срещана практика;

– при представителите на балканската група са разнообразни мненията за отсъствието на мъжкия модел в частното пространство. Прави впечатление, че изложението е по-сдържано, без излишни емоционални конотации, независимо дали се отнася за мъжкия или женския стил на говорене/писане.

Накрая, очертава се една нова тенденция в поведенческите модели на младите хора – изграждайки кариерното си израстване, по-високообразованите младежи все по-трудно се ориентират към създаване на семейство. От друга страна, тези, които отдавна са приели дефективния модел – присъствието само на един родител – още по-трудно решават да предприемат подобна крачка, макар че е налице и констатацията им, че ако ще се възпитават деца, то е задължително присъствието на двамата родители.

ЛИТЕРАТУРА

- Берто, Д. (1993). Биографичният подход: методологична стойност и перспективи. *Български фолклор* (2), 18-23.
- Бурдийо, П. (2002). *Мъжкото господство*. София: ЛИК.
- Влахова-Руйкова, Р. (2009). *Практическа граматика. Български език*. София: ПОНС.
- Воденичаров, П. (1999). *Език, пол и власт: дискурсен анализ на българските модернизации (30-те и 60-те години)*. Благоевград: БОАСО.
- Гаврилова, Р. (1998). Кога е „едно време“? Устни разкази и колективна памет. *Социологически проблеми*, (3-4), 95-101.
- Деянова, Л. (1994). Социологията като фотоувеличение. *Български фолклор*, (6), 28-31.
- Каталан, З. (1999). Мълчанието като дискурс и дискурсът на мълчанието. В: *Майки и дъщери (поколения и посоки в българския феминизъм)* (9–25). София: ПОЛИС.
- Колева, Д. (1999). *Житейският разказ – начин на употреба. Слънцето на залез пак срещу мен. Житейски разкази*. София: ЛИК.
- Колева, Д. (2002). *Биография и нормалност*. София: ЛИК.
- Тишева, Й. (2002). За динамиката в системата на прагматичните частици в българския език. *Litora psycholinguistica*, 213-219.

- Хаджиева, Е. (2004). *Синтактична интерференция между сродни езици*. София: СемаРШ.
- Хаджиева, Е. & Асенова, А. (2012). *Пол и език – иновативни изследвания. Поведенчески и езикови модели*. София: Гутенберг.
- Hankiss, A. (1981). Ontologies of the self: on the mythological rear-ranging of one's life history. In D. Bertaux (Ed.) *Biography and Society: The Life History Approach in the Social Sciences*. (203 – 209). Beverly Hills, CA: Sage.

THE *GENDER: LANGUAGE* CORRELATION WHEN CHOOSING SYNTACTIC CONSTRUCTIONS IN FOREIGN LANGUAGE EDUCATION PRACTICES

Abstract. This paper presents research on the conditions influencing the choice of a particular type of syntax constructions and their correlation to socio-cultural factors including gender. It analyses behavior profiles and their corresponding language models, which include the main syntax categories and language word order particulars. The observations are based on the language practice of foreign students studying at Sofia University, who were improving their linguistic and communication skills in the Bulgarian language.

Prof. Elena Hadzhieva, PhD

✉ Sofia University „St. Kliment Ohridski“
15, Tsar Osvoboditel Blvd.
1504, Sofia, Bulgaria
Email: e_hadj@abv.bg